

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ

ՊԵՍՆԻՆ ԵՒ ՔԵՍՈՒՆԸ

Պեսնի գաւառը կը գտնուի, Մարաշ, Անթէպ, Ուրֆա և Մալաթիա քաղաքներու ճիշդ կեդրոնական դիրքի մը վրայ, և գրեթէ հաւասար հեռաւորութեամբ՝ մօտ 150 հազարամէթր ճանապարհով մը բաժնուած է անոնցմէ:

Պեսնի քաղաքը պաշտօնապէս Խարբերդ նահանգին կը պատկանի. բայց Հայոց տիրապետութեան ժամանակ՝ ան մասը կազմեր է Կիլիկիոյ հոյ հարստութեան Մարաշի ճիւղին:

Պեսնի գաւառը Հայաստան երկրի ամենաքանչիւ լեռնաշխարհներէն մէկն է, իր բնապատմական ճոխ առաւելութիւններով, առողջարար ջուրով և հաճելի կլիմայով:

Պեսնի ունի համատարած անտառներ՝ հարուստ բուսականութեամբ, բազմաթիւ գետեր, յորհանոս ջուրերով, և անսահման տարածութեամբ մշակելի հողեր, որոնք բաւական են բազմահազար բնակչութիւն մը ապրեցնելու՝ եթէ գիտական տուեալներով օգտագործուին, բայց ժողովուրդը ընդհանրապէս աղքատ և յետամնաց՝ հնարաւորութիւն չունի զանոնք արդիւնաւորապէս շահագործելու, և մշակելի հողերուն աւելի քան երեք չորրորդը թափուր արօտավայրերէ կը բաղկանայ:

Պեսնի ունի նաև ուրիշ արդիւնաբերութեանց աղբիւրներ. բովանդակ թուրքիոյ մէջ հռչակ հանած են Պեսնիի նշանաւոր չամիչը և այլեայլ քաղցուններ. նմանապէս քաղաքէն ամէն տարի շրջակայ հոծ քաղաքներու շուկաները կը զրկուին մեծ քանակութեամբ հում նիւթեր և չոր պտուղներ, որոնց կարգին են, կարագ-լուզ, պիստակ, բամպակ, ատաղձ, տախտակ, ածուխ, գիտոր, բրինձ, գարի, նուշ, ընկոյզ, թութ, թուզ, և այլն:

* * *

Պեսնին ամրացած է նշանաւոր բերդով մը, հիմնուած՝ բնական ամրութիւններով

հարուստ հսկայ լեռան մը զագաթը: Այս վիթխարի լեռը, իր բարձր գերքով կ'իշխէ շրջակայ բովանդակ լեռնաշղթաներու վրայ և որուն չորս բոլորտիքը կը գտնուի արդի Պեսնի քաղաքը:

Բերդ-լեռը, ամփոփ և ցլց, ունի ճիշդ ձուկի մը կերպարանքը, իր պոչով, գլխով և թևերով: Լեռան գլխային մասերը, ըլլալով երեք կողմերով անդընդախոր՝ բնական գահավէժներով բաժնուած, անմատչելի են. միմիայն հարաւային կողմէն կարելի է մուտ գործել լեռան գագաթը՝ բերդի պարիսպներուն մէջ, քառորդ ժամ քալելով սարսափելի դառիվերի մը ապառաժուտ շաւիղներէն:

Լեռան գագաթը, աստ և անդ սփռուած կը տեսնուին շատ մը հին շինութեանց աւերակներ և բազմաթիւ վիմափոր քարայրներու մնացորդներ, քիչ շատ տափարակ տարածութիւններու վրայ: Ասոնք վաղընջական բնակարաններն եղած են բերդի երեսնի քաջ պատերազմիկներուն:

Պեսնիի այս նշանաւոր բերդը դարերով անխնամ թողուած և շատ բաներ կորսնցուցած է իր հին փառքերէն: Պատմական գեղեցկութիւններէ բան չհասկցող տեղացի այլամերժ և տգէտ տարրը շարունակ քանդած և անգլին աւերները գործած է անոր վրայ: Կողոպտուած են անոր կարեւոր քարերը, բնակարանային շինութիւններու յատկացուելու համար: Իսկ լեռան գագաթը, բերդի այս կամ այն կողմը, շատ մը պեղումներ կատարուած և արձանագիր հսկայ քարեր կոտորուած են, թանգ գրամներ և իրեղէններ փնտռողներու կողմէ: Անեղծ մնացած են միայն բերդի անխախտելի պարիսպները, գահավէժ ամրութիւնները, և շատ մը բնակարանային շինութեանց ամրաշէն հիմերը: Այսու հանգերձ, ներկայ մնացածներն ալ բաւական են հմայելու ամենէն բժախնդիր այցելուաց հետաքրքրութիւնը:

Բերդի հին փառքերէն իբր յատկանշական մնացորդ յիշատակելի է լեռան բարձունքը կանգուն մնացած կիսաքանդ հսկայ դիտարան աշտարակի մը, խոշոր քարերով ամրաշէն, երկնաւաղիկ և հիւսնալի մէկ պատը՝ լայնանիստ, որուն հարաւակողմի սըրբատաշ մակերեսը, առասպելական բարձրութեան վրայ քանդակուած՝ մօտաւոր

բապէս տասը կանգուն երկարութեամբ և մէկ կանգուն լայնութեամբ, անվրէպ և հրաշալիօրէն համաչափ փականգծի մը խորքը, կը տեսնուի շքեղ արձանագրութիւն մը, բարձրաքանդակ և խոշորագիր, այնպիսի մեծութեամբ՝ որ կարելի է բոլոր մօտակայ բլուրներէն տեսնել և կարգաւ դիտութեամբ:

Արձանագրութեան բնոյթը քիչ շատ ասորական գրութեանց նմանութիւնը ունի, բայց տարբեր լեզուի մը կը պատկանի ան, որուն պարունակութեանը ցարդ անտեղեակ մնացած են տեղացիները:

Բերդին հիմնադիրները այս հսկայ լեռան խորքը ծածուկ ճամբայ մը շինած են, որ զոռիվերով մը կ'երկարի լեռան պոչէն մինչև զլուսը: Այս ճամբան փապուղիի մը ձևը ունի, անոր լայն ու բարձր կամարներուն մէջէն կրնան խուսի մը ձևաւորներ կողք կողքի անցնիլ ազատօրէն:

Այս ծածուկ ճամբան իր ստորին ծայրով յարակցած է անուշ ջուրի փոքրիկ, վիժափոր աւազանի մը, որ կը բացուի հայ թաղերու մէջէն անցնող գետակին, ժայռերու մէջէն բացուած սարսափելի կիրճի մը ստորտը և ամենեւին աննշմարելի դիրք մը ունի: Այս ժայռամէջի աւազանին ահը իր մէջն է և կը բղխի գետնէն պղպջալով և սքանչելի ջուր մը ունի, զոր ցարդ մօտակայ թաղերու բնակիչները կը գործածեն իրր խմանջուր:

Իսկ այս ճամբու վերի ծայրը շատ հետաքրքրական բացուածք մը ունի լեռան դադաթին վրայ: Հոս իրր դուռ կանգնած են բրդածեղ զոյգ մը հսկայ պարսպապատեր, մէկ մէթ արահետով բաժնուած իրարմէ, և ունին խոշոր ու սրբատաշ քարերով հաստաբևտ և լայնանիստ շինուածք մը, չափազանց ամրաշէն: Այս պատերը կանգնած են հագարաւոր կանգուն բարձրութիւն ունեցող բնական գահավէժի մը վերև, որուն շուրջը շրջան ընող մարդուն աչքը կը դառնայ, և վարի ձորամէջի թաղերուն բնակիչները կը տեսնէ մրջնակներու հանգոյն փոքրցած և ճղճիմ: Այս դուռը խոշոր քարերով լեցուցած են հովիւները:

Տեղացիք տարբեր անուններով կը կոչեն այս բերդը, Տաճիկները կ'ըսեն «Բիւֆար զալասը», իսկ Հայք երկու անուն կուտան անոր, «Հայոց դալասը» և «Զկնարերդ»:

որ շատ հին դարերէն մնացած անուն մըն է:

* * *

Գալով Բեսունի, որմէ իր անունը առած է Պեսնին, կը գտնուի քաղաքին հարաւային կողմը՝ չորս ժամ հեռաւորութեամբ և հայախառն գիւղաքաղաք մըն էր պատերազմէն առաջ:

Աքանչելի լեռն սղաշտի մը վրայ կառուցուած, հիւսնալի դիրք մը ունի Բեսունը: Այս գոշտի ընդարձակածաւալ հողերուն մեծագոյն մասը կ'ոռոգուի կեղբնական Բեսուն գետի աղմկահոս ջուրերով. և հողին ու կլիմային նպաստաւորութեան շնորհիւ տարին երկու անգամ բերք կը քաղուի: Ամառ եղանակին արմտիք, իսկ աշնան բամպակ, բրինձ, շուշմայ և խաշխաշ կը մշակուին այս հողերուն վրայ:

Այս Բեսուն գիւղաքաղաքը իր շուրջը ունի համասփիւռ աւերակներ, որոնք անոր հին փառքին այժմէական մնացորդներն են: Այս աւերակներուն մէջ կը զբոսնուին Հայոց պատմական Կարմիր Վանքին փլատակները: Ըստ հնամենի սովորութեան, Պեսնիէն Հոռովկայ, Ս. Ներսէսի վանքը ուխտի գացող մեր հայրենակիցները պարտաւոր էին իրենց ճամբուն վրայ իջեւանիլ Բեսունի Կարմիր Վանքի աւերակներուն մէջ, հոն ուխտ կատարելու, մատաղ կտրելու, և պատարագ մատուցանել տալու համար:

Բեսունի Կարմիր Վանքը ժամանակաւ հռչակաւոր հայ ուսումնական մը եղած է, որուն ապացոյցն էր Պեսնիի Հայ եկեղեցւոյ դարակներուն և եկեղեցականաց մատենադարաններուն մէջ հազարաւոր օրինակ հին ձեռագիրներու գոյութիւնը, որոնք փճացան Մեծ Եղեռնին քաղաքի 500 ընտանիք հայ բնակչութեան հետ, որոնց մօտաւորապէս 350 ընտանիքը Լուսաւորչական հայեր էին:

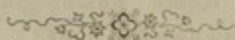
Դարուց ի վեր Հայաստանի հողին վրայ խուժող թուրք ու թաթար հորդաներու դարաւոր հայածանքները և երկրաշարժներ կործաններ և աւեր դարձուցեր են պատմական Բեսուն քաղաքը, որուն հին բնակիչները մեծագոյն մասամբ ապաստան փնտռած են Պեսնիի հիմակուան ամրաշէն տեղը, ժայռուտ լեռներու և ապառաժուտ ձորերու միջև:

Քեսուն քաղաքը իր ծաղիկեալ օրերուն պահ մը ապաստարանը եղած է մեր անմահն ներսէս Շնորհալի Հայրապետին, որ թշնամեայն ձեռքէն առ ահի փախչելով հիւրասիրուած է Կարմիր վանքի մէջ։ Ահա թէ ինչպէս կը յիշուի այդ զէպքը իր տաղաչափեալ վիպասանութեան մէջ։

«Ի մէջերկրեայ անդուստ փոխեալ,
«Որ Եփրատայ մերձ սոկացեալ
«Բաղաք Քեսուն իմն անուանեալ,
«Յոր հուպ է վանք Կարմիր կոչեալ» են։

Աֆայ

Ա.Ի.ԵՏԻՍ Դ. ԹԷԲԷՆԱՆ



ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

«ՍԷՐ» Քերտածներ, 1919-1933
Հեղինակ՝ Վահան ԹԷԲԷՆԱՆ, Տպ. «Արախ»,
Փարիզ, 1933.

«ՍԷՐ», քերթուածներու չորրորդ հատորը, զոր լոյս կ'ընծայէ Պրն. Վահան ԹԷԲԷՆԱՆ, լիովին յայտնուած ու տիրական անուն մը մեր քերթողութեան մէջ։

Անուանալուցումն այս գրքին՝ կրնայ ըմբոստացնել դասական միտքեր։ Անոնք իզո՞ւր պիտի որոնեն անոր արդարացումը նիւթերու ցանկին մէջ, փոխանակ գտնելու զայն ԹԷԲԷՆԱՆԻ տողերուն խորը, կամ ա՛յն շունչին մէջ որ լեցուցած է զանոնք, այդ տողերը, ինչպէս արեւը կը լեցնէ ծաղիկը՝ բոյրով, քողցրութեամբ ու խայտանքով երանդներու։ Իր հոգին մեծ ու շքեղ ճառագայթում մըն է, որ կ'աննիւթանայ, կը տարածուի ու կը թափի կեանքի բոլոր գոյութիւններուն և բոլոր երևոյթներուն վրայ, բարութեամբ ու գործով։

Հայրենիքը նախ ու «Հայ Հոգին», որ հակառակ այսօրուան ցուրտին ու ձմեռին, կը համակէ զինքը խանդաղատանքով ու հաւատքով, և որուն «բունին գորշ մոխրէն հրափայլող» կայծերը լո՛յսն են իր հոգիին։

«Եւ այդ յոյսին, այդ յոյսին մէջ կը խեղճեմ,
Բացուած ընդդէմ ովկէանին ժանաղէմ,
Հայ հոգիին հողմածեծ ծառը վրսեմ...»

Կայ տակաւին պաշտամունքը մեր սըրբանուն մարտիրոսներուն, հայ հանճարին ու հայ ուժին, անոր եկեղեցիին ու լեզուին։ Կայ նաև տրամութիւնը մեր թեաթափ երազներուն։ Եւ այդ բոլորէն վեր ու բոլորէն բարձր՝ կան հայ որբերը, աշխարհի զէմ իբրեւ զերազոյն բողոք ցցուած, մերկ գաշոյններու նման՝ մե՛րկ բաղուկներով որբերն հայկազեան, որոնց համար ԹԷԲԷՆԱՆ ունի անսահման աղապատանք ու գործով։

ՈՐԲԵՐՈՒՆ ԶԵՆՔԵՐԸ

«Կեղի՛ւ հանսնչ մը կարծես այս անամար ձեռքերէն»։

Այս հատորով, ԹԷԲԷՆԱՆԻ տաղանդը կը կատարէ յաղթական ոստումներ անձնական յոյզերու պարունակէն դուրս, տիեզերական համակրութեան անջրպետին մէջ։ Եւ իր ներշնչումը կը մնայ միշտ անխաթար, շունչը՝ ուժեղ ու տիրական, մինչև վերջին շնչուր։ Ասիկա՝ երջանիկ պարագայ մը բանաստեղծին համար որ ճանչցուած է առաւելագէտ իբրեւ անձնական տրամադրութիւններու երգիչ։ Ընդհանրական տարրը միշտ անբացակայ երանգ մը եղած է նաև իր նախորդ գործերուն մէջ, բայց երբեք չէ ունեցած այն խորունկ լայնութիւնը որուն հասած կը գտնենք հիմա։ Իր մտածումին մէջէն կ'անցնին շարք-շարք՝ անմեկնելի խորհուրդները համազօյլից, և ինք, մարդաբէի յայտնատեսութեամբ ու բանաստեղծի զգայնութիւնով, կը հաղորդէ գանոնք բառերու երաժշտական թրթուումին։

Ու նորէն՝ ողբերգութիւնն ապրելուն, ըլլալուն ա՛յն զոր կը պարտադրեն մեր օրերը։ Կեանքը որ մերն է՝ պղտիկ մահ մըն է ամէն օր։ Եւ այդ մահերը, մեկնած սիրելիներու տրտում քաղցրութեամբ կը յուզեն մեզ իրենց անմերձեանալի հեռաւորութենէն։ Կը յիշէ բանաստեղծն իր «Հնուար Մանկութիւն»ը, ու կը զեզու իր սիրտը. —

«Այ՛բերս խո՛ւնի եմ ամբողջ ու կը մրխուց գտնվես»։

Կը սարսուտ իր տողերը, արիւնոտ բառերով, պատմելու համար իր «Մեկ-Հասկի»ին՝ ահաւոր տրամը կեանքի։ Կը զգայ բանաստեղծը, տարիներու սահանքն ի վար, նահանջներ իր ուժերուն, և կը բռնկի իր մէջ, իր արիւնէն արիւն ու շունչէն շունչ ունեցող քաղցր էակի մը մէջ ինքզինքն օր մը նորոգուած, կայտաւայած, վերստ-